

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.3>

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ У ВИПАДКАХ СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

Бек У.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-1770-4237
e-mail: ulyana.p.bek@lpnu.ua,

Гресько О.О.,
студентка III курсу бакалаврату
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-4388-4830
e-mail: olena.hresko.pv.2022@lpnu.ua

Бек У.П., Гресько О.О. Захист прав дітей у випадках сімейного насильства.

Жорстоке поводження з дітьми – це складна й багатоаспектна проблема, яка охоплює різні форми фізичного та психологічного насильства. Насильство над дітьми існує поза межами соціальних чи економічних груп, зачіпаючи сім'ї з різним рівнем доходів, освіти та соціального статусу. Його масштаби не мають чітких кордонів і трапляються як у благополучних, так і в проблемних родин.

Насильство, за своєю суттю, може проявлятися через дії або бездіяльність з боку дорослих. Сюди входять не тільки фізичні ураження, але й психологічний тиск, який може завдати шкоди самопочуттю дитини, її впевненості в собі, здоров'ю та розвитку. Згідно з Конституцією України, кожна людина, зокрема дитина, має право на особисту недоторканність та повагу до її честі й гідності, а насильство є грубим порушенням цих прав.

Особливо небезпечним є те, що діти часто не можуть себе захистити. Вони можуть не розуміти, що з ними відбувається, і відчувають себе безпорадними. У більшості випадків діти не знають, до кого звернутися за допомогою, тому питання захисту дітей стає особливо важливим завданням для суспільства.

Проблема захисту дітей та забезпечення їхнього повноцінного розвитку є важливим національним пріоритетом, і для її вирішення потрібен комплексний підхід. В Україні існує широка нормативно-правова база, яка регулює питання захисту дітей від насильства, включаючи закони, спрямовані на забезпечення їхніх прав та захист від жорстокого поводження. Проте, незважаючи на ці заходи, статистика та реальні ситуації свідчать, що проблема залишається актуальною, а жорстокість і насильство продовжують мати місце.

Однією з важливих причин цього є спадок радянської системи, яка не мала належних механізмів захисту дітей та попередження дитячої злочинності. Пропозиція щодо впровадження ювенальної юстиції на державному рівні є актуальною, оскільки репресивні методи не тільки не вирішують проблему, але й суперечать принципам гуманізму та демократичних цінностей.

Ювенальна юстиція дозволить забезпечити комплексний соціально-правовий захист дітей та підтримку сімей, де існує ризик насильства. Крім того, міжнародні правові акти наголошують на абсолютній забороні жорстокого поводження з дітьми в будь-яких обставинах, і цей принцип має суворо виконуватися на практиці.

Сучасний підхід до подолання наслідків сімейного насильства в Україні потребує не тільки вдосконалення законодавства, але й посилення профілактичних заходів, освіти батьків і дітей, а також

розвитку соціальних служб. Такий комплексний підхід дозволить зменшити рівень жорстокого поводження з дітьми та сприятиме їхньому гармонійному розвитку як повноцінних громадян.

Ключові слова: дитина, сімейне право, насильство, захист, фізичне насильство, психологічне насильство, знущання над дитиною.

Bek U.P., Hresko O.O. Protection of children's rights in cases of domestic violence.

Child abuse is a complex and multidimensional problem that encompasses various forms of physical and psychological violence. Violence against children exists across social or economic groups, affecting families with different levels of income, education and social status. Its scope has no clear boundaries and occurs in both well-off and troubled families.

Violence, by its very nature, can be manifested through the actions or inaction of adults. This includes not only physical injuries, but also psychological pressure, which can harm a child's well-being, self-confidence, health and development. According to the Constitution of Ukraine, every person, including children, has the right to personal integrity and respect for their honor and dignity, and violence is a gross violation of these rights.

It is particularly dangerous because children are often unable to defend themselves. They may not understand what is happening to them and feel helpless. In most cases, children do not know who to turn to for help, so the issue of child protection becomes a particularly important task for society.

The problem of protecting children and ensuring their full development is an important national priority, and a comprehensive approach is needed to address it. Ukraine has a broad legal framework that regulates the protection of children from violence, including laws aimed at ensuring their rights and protecting them from abuse. However, despite these measures, statistics and real-life situations show that the problem remains relevant, and cruelty and violence continue to occur.

One of the important reasons for this is the legacy of the Soviet system, which did not have adequate mechanisms to protect children and prevent juvenile delinquency. The proposal to introduce juvenile justice at the state level is relevant, as repressive methods not only do not solve the problem, but also contradict the principles of humanism and democratic values.

Juvenile justice will ensure comprehensive social and legal protection of children and support for families at risk of violence. In addition, international legal instruments emphasize the absolute prohibition of child abuse in all circumstances, and this principle must be strictly enforced in practice.

A modern approach to overcoming the consequences of domestic violence in Ukraine requires not only improving legislation, but also strengthening preventive measures, parental and child education, and the development of social services. Such a comprehensive approach will help reduce the level of child abuse and promote their harmonious development as full-fledged citizens.

Key words: child, family law, violence, protection, physical violence, psychological violence, child abuse.

Постановка проблеми. Жорстоке поводження з дітьми, на жаль, є глобальною проблемою, яка має різні форми прояву, і її масштаби викликають глибоке занепокоєння. Згідно з даними Ради Європи, щороку фіксується близько 41 тисячі умисних убивств дітей віком до 15 років, а також численні випадки дитячих смертей, спричинених недбалим поводженням. Фізичне насильство переживає кожна четверта дитина, сексуальне насильство – одна з чотирьох дівчаток і один із тринадцяти хлопчиків. В ООН також повідомляють, що близько 2 мільйонів дітей до 14 років щороку стають жертвами насильства у власних сім'ях, причому кожний десятий із них помирає, а ще близько 2 тисяч вчиняють самогубство.

Статистика в Україні не менш тривожна: кожна п'ята дитина зазнає сексуального насильства, кожна третя – фізичного, а кожна друга страждає від психологічного тиску. Щорічно національні гарячі лінії отримують понад 22 тисячі дзвінків з повідомленнями про домашнє насильство, зокрема 3 тисячі від дітей, які потерпають від жорстокого поводження в родині.

Основною причиною поширення насильства над дітьми дослідники вбачають у кризових явищах в економічній, політичній та культурній сферах, які негативно позначаються на сімейних відносинах, спричиняючи напружену емоційну та психологічну атмосферу. Через труднощі деякі батьки не можуть ефективно виконувати свою виховну функцію, віддаючи пріоритет матеріальному забезпеченню або вдаючись до роздратованості, грубощів та сварок.

Захист дітей вимагає міждисциплінарного підходу, який би враховував історичний, соціальний, культурний, демографічний, педагогічний і правовий контексти. Важливою є розробка та

впровадження законодавчих актів, що регламентуватимуть захист дітей від насильства та встановлюватимуть чіткі правила і стандарти щодо належного середовища для їхнього розвитку.

Такі заходи допоможуть зменшити рівень насильства в сім'ях та забезпечити дітям належну охорону їхніх прав і безпеку, що є невід'ємною умовою повноцінного зростання і розвитку.

Стан опрацювання проблеми. Проблема насильства над дітьми привертає значну увагу дослідників, адже це явище має серйозні наслідки для розвитку особистості, психічного і фізичного здоров'я дитини. Загальні аспекти цього питання досліджують такі науковці, як О. Безпалько, Н. Максимова, К. Мілютіна, Т. Сафонова та Е. Цимбал. Вони вивчають, як насильство впливає на соціальну адаптацію, формування цінностей та особистісних якостей дітей, пропонують профілактичні заходи і розробляють методи раннього виявлення випадків насильства.

Особливу увагу питанням насильства в сімейному контексті приділяють К. Левченко, І. Лисенко, Г. Лактіонова, І. Трубавіна та інші вчені. В їхніх роботах розглядаються соціально-психологічні та правові аспекти проблеми, аналізуються умови та фактори, що сприяють проявам насильства, а також розробляються рекомендації щодо соціальної та правової підтримки дітей, які стали жертвами насильства в родині.

Завдяки цим дослідженням формується комплексний підхід до проблеми, який охоплює не тільки захист прав дитини, а й підтримку сімей, профілактику негативних явищ та формування безпечного середовища для гармонійного розвитку дитини. Це є важливим для розробки ефективних державних і соціальних програм, спрямованих на мінімізацію випадків насильства та створення умов для благополучного дитинства.

Метою статті є аналіз та вдосконалення нормативно-правової бази захисту дітей від насильства в Україні. В межах цього завдання передбачено розгляд існуючого стану законодавчого забезпечення прав дитини на захист від різних форм насильства, а також формулювання напрямів для подальших досліджень.

Зокрема, акцент зроблено на необхідності впровадження ювенальної юстиції в Україні як системи спеціалізованих правових та соціальних заходів для захисту дітей, які постраждали від насильства або перебувають у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Першим міжнародним документом, присвяченим правам дітей, стала Женевська декларація 1924 року. Вона визначила основи захисту прав дитини, акцентуючи на необхідності створення умов для її нормального фізичного і психічного розвитку, права на допомогу, виховання та захист. Цей документ започаткував міжнародну увагу до захисту дитинства, визнаючи важливість підтримки дітей як окремої групи з особливими потребами і правами.

Подальший розвиток прав дитини отримав значний імпульс з прийняттям Загальної декларації прав людини 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН, яка набрала чинності в 1976 році. У цій Декларації були закладені загальні принципи прав людини, що включали і дітей, визнаючи їхню рівність та необхідність захисту.

З часом ці права дітей були деталізовані в так званих «пакетах прав людини», які закріплюють рівні права всім дітям незалежно від їхнього соціального походження чи іншого статусу. Вони також забезпечують вирішення основних соціальних проблем, з якими можуть стикатися діти [1, с. 67].

Сімейне насильство в Україні, зокрема насильство щодо дітей, є серйозною і масштабною проблемою. Згідно зі статистичними даними, 60% дітей у віці від 2 до 14 років стають жертвами насильницьких дій у родині. Це свідчить про високу поширеність цього явища, і, що гірше, більшість таких випадків залишається прихованою, не повідомляється відповідним органам і не потрапляє до офіційної статистики. Причини приховування насильства часто пов'язані з соціальним осудом, страхом перед наслідками та нестачею інформації про можливу допомогу.

Діти можуть страждати від жорстокого поводження не лише в родині, а й у навчально-виховних закладах і на вулиці, що поглиблює проблему. Таке середовище призводить до формування негативного емоційного та психологічного фону, що може позначитися на подальшому розвитку, соціалізації й адаптації дітей.

Насильство над дітьми справді є серйозною загрозою для майбутнього суспільства, адже досвід жорстокого поводження у дитинстві часто призводить до соціальної дезадаптації. Діти, які зазнали насильства, можуть мати труднощі у створенні здорових сімейних стосунків і вихованні власних дітей, що сприяє формуванню циклу жорстокості.

Серед форм насильства найпоширенішим є психологічне насильство, яке зачіпає 48% дітей, а також фізичне насильство (31%) і економічне насильство (19%). Психологічне насильство, що

включає грубість і приниження, може мати глибокий вплив на психічний розвиток дитини, формуючи низьку самооцінку, тривожність та агресію.

Для подолання цієї проблеми в Україні розроблено систему правового захисту, яка базується на:

- Конституції України, що гарантує права на захист від жорстокого поводження.
- Конвенції ООН про права дитини, яка встановлює міжнародні стандарти захисту прав дитини.
- Законі України «Про охорону дитинства» та інших нормативних актах, що регламентують захист дітей від насильства.

Комплексна правова база є важливою, але необхідне також посилення профілактичних заходів, що включають підтримку кризових сімей, освітні програми для батьків і психологічну підтримку для дітей. Розвиток цих заходів сприятиме створенню безпечного середовища для дітей, що є запорукою гармонійного розвитку суспільства.

Відповідно до українського законодавства, дитина є особою віком до 18 років, якщо закон не передбачає іншого віку для досягнення повноліття. Це визначено в Законі України «Про охорону дитинства», де встановлюються основні права та обов'язки щодо захисту дітей. Згідно з цим Законом, кожна дитина має право на захист від усіх форм насильства, зокрема фізичного, психологічного чи економічного.

Діти можуть самостійно звертатися за допомогою до таких органів, як служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також інші державні установи, які наділені відповідними повноваженнями для захисту їх прав. Держава гарантує дітям належну підтримку у таких випадках, щоб забезпечити їх безпеку, благополуччя та дотримання основних прав та свобод.

Цей правовий захист допомагає забезпечити дітям безпечне середовище та охорону їхніх інтересів у випадках, коли їхні права можуть бути порушені.

Держава зобов'язана захищати дитину від усіх форм насильства, як фізичного, так і психологічного, а також від жорстокого ставлення, експлуатації, в тому числі сексуального насильства, незалежно від того, ким воно вчиняється. Це включає не лише захист від дій сторонніх осіб, але й від насильства чи зловживання з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Також держава прагне убезпечити дітей від впливу кримінальної діяльності, втягнення до вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин, а також від участі в екстремістських та релігійних психокультових угрупованнях. До переліку захищених прав також входить попередження залучення дітей у виготовлення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примус до проституції, жебрацтва, бродяжництва та азартних ігор.

У разі виявлення фактів жорстокого поводження з дитиною, звернення може подати не тільки сама дитина, а й будь-яка фізична особа за місцем проживання дитини. Така інформація приймається посадовими особами, які працюють в органах внутрішніх справ, закладах освіти, органах охорони здоров'я, відділах з питань сім'ї та молоді, а також в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Це спрямовано на створення широкої мережі підтримки для дітей, які можуть опинитися в небезпечних ситуаціях.

Для отримання додаткової інформації щодо прав дітей в Україні та захисту від насильства рекомендується ознайомитися з документами, які регламентують діяльність Національної поліції України, а також з відповідними розділами українського законодавства про права дітей [2, с. 194].

Сімейний кодекс України передбачає, що дитина має право самостійно звертатися до суду та інших компетентних органів у випадках, коли її права порушуються, або якщо вона зазнає насильства чи жорстокого поводження у сім'ї. Це право дозволяє дітям, навіть без участі батьків або опікунів, звертатися за захистом своїх інтересів до наступних установ:

- Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – надають психологічну та соціальну допомогу, захищають права дитини;
- Органи опіки та піклування – займаються питаннями захисту дітей, особливо у разі неблагополуччя в сім'ї;
- Органи освіти та охорони здоров'я – забезпечують захист прав дитини у школах, дитячих садках, медичних установах та інших закладах;
- Суд – діти можуть звертатися до суду для захисту своїх прав та законних інтересів.

Ці положення Сімейного кодексу є важливими для захисту прав дітей, оскільки створюють можливості для самозахисту дитини у разі, коли дорослі не виконують або порушують свої обов'язки щодо її виховання і догляду [3].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», жорстоке поводження з дитиною охоплює будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства, в тому числі домашнє насильство. Під жорстоким поводженням також розуміються будь-які незаконні угоди, що стосуються дитини. Це може включати такі дії, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини з метою експлуатації. Такі дії часто супроводжуються використанням обману, шантажу або вразливого стану дитини.

Закон покликаний захищати дітей від будь-яких форм експлуатації та насильства, забезпечуючи право на безпечне та гідне життя, розвиток та освіту. Важливо, що до жорстокого поводження належить не лише фізичне чи психологічне насильство, а й будь-які маніпуляції з дітьми в комерційних чи інших корисливих інтересах [4].

Форми жорстокого поводження з дитиною, згідно із законодавством України, охоплюють такі прояви:

- Рабство та подібні практики: будь-яка форма рабства, зокрема продаж дітей, торгівля ними, боргова залежність, примусова або обов'язкова праця, а також вербування дітей для участі у збройних конфліктах.
- Експлуатація в секс-індустрії та порнографії: використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією чи для створення порнографічних матеріалів (включаючи фотографії, відео, комп'ютерні програми).
- Небезпечна робота: залучення до видів праці, які можуть завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини через умови чи характер роботи.
- Жебрацтво: використання дитини для випрошування грошей чи речей у сторонніх осіб, втягнення її в жебрацтво.
- Втягнення у злочинну діяльність та залежності: залучення дитини до злочинних дій, до вживання алкоголю, наркотиків та психотропних речовин.
- Присутність під час злочинів: дії, які призводять до того, що дитина стає свідком злочину проти особистості (злочинів проти життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, статевої недоторканності).
- Сексуальне насильство: статеві зносини чи розпусні дії щодо дитини з використанням примусу, погроз, сили або довіри. Особливо небезпечними вважаються випадки, коли насильство відбувається в умовах залежного середовища, наприклад, в сім'ї, або коли дитина має фізичні, психічні чи інтелектуальні порушення.

Ці форми насильства розглядаються як серйозні порушення прав дитини та переслідуються законом. Вони підпадають під юрисдикцію правоохоронних органів та спеціалізованих служб, які займаються захистом дітей від експлуатації та насильства [5].

Домашнє насильство, згідно зі статтею 126-1 Кримінального кодексу України, визначається як умисне, систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства стосовно подружжя, колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (чи перебував) у сімейних або близьких стосунках.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює чітке визначення та види домашнього насильства, включаючи фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Домашнє насильство може вчинятися як діями, так і бездіяльністю, тобто нехтуванням потребами дитини чи іншими членами сім'ї.

Основні види домашнього насильства включають:

- Економічне насильство – це обмеження доступу до основних життєвих ресурсів, таких як житло, харчування, одяг, грошові кошти чи документи. Сюди входить також заборона працювати, навчатися або отримувати медичні послуги.
- Психологічне (емоційне) насильство – це словесні образи, приниження, залякування, погрози, що викликають у постраждалої особи страх за власну безпеку або безпеку близьких. Це також може призводити до емоційної нестабільності та шкоди психічному здоров'ю.
- Сексуальне насильство – будь-які дії сексуального характеру, вчинені без згоди постраждалої особи або стосовно дитини, незалежно від її згоди. До цього відносять також примушування до сексуальних актів або вчинення подібних дій у присутності дитини.
- Фізичне насильство – це нанесення тілесних ушкоджень, такі як удари, побої, штовхання, позбавлення волі, залишення без допомоги в небезпечних ситуаціях або навіть завдання смерті. Сюди також відноситься будь-яке фізичне покарання, що принижує гідність [6].

Згідно із Сімейним кодексом України (ст. 150), фізичне покарання або будь-які дії, що принижують гідність дитини, заборонені. Це означає, що будь-які форми жорстокого поводження або експлуатації дітей з боку батьків порушують законодавство України.

Діти вважаються постраждалими не лише у разі насильства, спрямованого безпосередньо на них, але й коли вони стають свідками такого насильства. Це може призвести до важких психологічних наслідків, оскільки насильство, вчинене близькими людьми, руйнує відчуття довіри та безпеки.

Сім'я є відповідальною за виховання та розвиток дитини. Батьки несуть юридичну відповідальність за порушення прав дитини, включаючи ненадання їй належної турботи, навчання, охорони здоров'я та духовного розвитку, що закріплено в статтях 11 та 12 Закону України «Про охорону дитинства» [4].

Висновки. Отже, захист прав дитини та запобігання насильству в родині є важливим аспектом як українського, так і міжнародного законодавства. Починаючи з Женевської декларації 1924 року і завершуючи сучасними законами України, міжнародна спільнота і держава прагнуть забезпечити кожній дитині право на безпечне середовище, де її права не порушуються.

Домашнє насильство, яке набуває різних форм – фізичної, психологічної, економічної та сексуальної – є не лише серйозним порушенням прав дитини, а й однією з найбільших загроз для її психічного і фізичного розвитку. Проблема домашнього насильства в Україні залишається масштабною, і статистика свідчить, що значна частина випадків насильства над дітьми залишається невідомою для правоохоронних органів. Основними причинами приховування таких випадків є соціальний осуд, страх перед наслідками та недостатнє розуміння доступних механізмів допомоги.

Ефективна система захисту дітей від насильства має базуватися не тільки на правових актах, таких як Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства» та Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», але й на практичних профілактичних заходах. Підтримка кризових сімей, освітні програми для батьків, психологічна допомога для дітей, які пережили насильство, та активна робота із суспільством є важливими кроками на шляху до подолання цього явища.

Сім'я залишається основною ланкою у вихованні дитини, а батьки несуть відповідальність за її здоров'я, безпеку, фізичний та духовний розвиток. Важливим є також підвищення відповідальності батьків за дотримання прав дитини та створення в родині атмосфери безпеки та довіри. Тільки забезпечивши системний захист та запобігання насильству, суспільство зможе створити сприятливі умови для гармонійного розвитку дітей, запобігаючи соціальній дезадаптації та повторенню циклу жорстокості в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист: збірник документів. АТ «Видавництво «Столиця». Ч. II. 1998. 292 с.
2. Самойлова О.В. (2018) Насильство над дітьми. Правовий захист дітей від насильства в сім'ї. *Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції*. С. 193–195.
3. Сімейний кодекс: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 09.11.2024).
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
5. Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема таких, що можуть загрожувати їхньому життю та здоров'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 800 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.11.2024).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 20.10.2016 № 5294. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 10.11.2024).